

EWA MILCZAREK

Uniwersytet Szczeciński

AKSJOLOGICZNE I PRAWNE PODSTAWY PRAWA DO ENERGII W SYSTEMIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

1. WSTĘP

Intensywny rozwój technologiczny doprowadził do uzależnienia praktycznie każdej sfery naszego życia od energii. Jest ona kluczowa dla istnienia i sprawnego funkcjonowania społeczeństwa, gospodarki czy państwa. Jej strategiczne znaczenie sprawia, że stanowi obecnie istotny czynnik umożliwiający korzystanie z praw człowieka. Niektórzy przedstawiciele doktryny sugerują nawet, że prawo do energii zyskuje status prawa podstawowego.

Przegląd literatury przedmiotu ukazuje różnorodne podejścia do badań nad prawem do energii, jednak dotychczasowe analizy były fragmentaryczne i obejmowały jedynie wybrane aspekty relacji między energią a prawami człowieka. W literaturze brakuje kompleksowych opracowań poświęconych zarówno aksjologicznym, jak i prawnym podstawom prawa do energii, a także jego realnemu wpływowi na realizację praw człowieka. Stąd badania w tym kierunku są pożądane.

Powszechne prawo do energii nie zostało wyrażone wprost w żadnym ważkim akcie prawa międzynarodowego i społeczność międzynarodowa nie ustaliła normatywnej treści tego nowego prawa. Jego

ranga potwierdzona została, w niewiążącej co prawda, rezolucji ONZ¹. Również judykatura uznaje status prawa do energii i czyni go podstawą swoich orzeczeń, podkreślając jego rolę jako środka umożliwiającego jednostkom korzystanie z innych praw i podstawę godnego życia w społeczeństwie.

Celem badawczym niniejszego artykułu jest ustalenie, czy doszło do wykształcenia podmiotowego prawa dostępu do energii. W przypadku potwierdzenia istnienia takiego prawa, konieczne będzie dalsze zbadanie jego zakresu oraz granic.

Opracowanie podzieliłam na trzy zasadnicze części analityczne. W pierwszej części określiłam usytuowanie prawa do energii w systemie prawa międzynarodowego. W drugiej części analizowałam aksjologiczne podstawy uznania prawa do energii w systemie praw człowieka. Analiza przebiegała na poziomach indywidualnym, społecznym i środowiskowym. Trzecią część poświęciłam na badania dogmatyczne i komparatystyczne. Przedmiotem badań są akty prawne i dokonania judykatury w zakresie prawa do energii. Celem tej części jest określenie podstaw prawnych uznania prawa do energii w systemie prawa międzynarodowego. Dopiero tak kompleksowa analiza pozwala na skompilowanie wszystkich niezbędnych komponentów konceptualizacji prawa do energii w systemie prawa międzynarodowego, której poświęcona jest ostatnia część pracy.

Rezultatem badań jest określenie, czy prawo do energii jest elementem systemu ochrony praw człowieka, jaka jest treść tego nowego prawa i jakie są granice jego realizacji. Badanie daje odpowiedź również na pytanie, czy prawo do energii wymaga autonomicznego uznania.

¹ Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 25 września 2015 r., *Przekształcanie naszego świata: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, A/RES/70/1.

2. PRAWO DO ENERGII W SYSTEMIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Termin „prawo do energii” po raz pierwszy pojawił się w latach 50. XX w., już podczas procesu zakładania Organizacji Narodów Zjednoczonych². Jednak w powszechnym dyskursie prawnym, ekonomicznym i społecznym problematyka ta stała się przedmiotem głębszych analiz dopiero w ostatnich latach wraz z postępującym uzależnieniem gospodarki od energii³. Obecny kryzys energetyczny i intensyfikacja informatyzacji przestrzeni publicznej spowodowanej pandemią COVID-19 pogłębi zarówno problem dostępu do energii, jak i zintensyfikuje badania w tej materii.

Dotychczasowe badania wykazują silną dodatnią korelację między wskaźnikiem zużycia energii a poziomem rozwoju społecznego⁴ oraz dostępem do podstawowych usług i dóbr w poszczególnych krajach, co zbliża tę kwestię do narracji dotyczącej praw człowieka. Zbieżność ta implikuje wiele konsekwencji normatywnych. Skoro energia jest niezbędna do realizacji praw człowieka, konieczne jest zapewnienie jej jednostkom, by mogły realizować swoje prawa oraz w pełni uczestniczyć w życiu społeczno-gospodarczym. W tym kontekście szczególną uwagę zwraca problem ubóstwa energetycznego, które definiowane jest jako sytuacja, w której jednostki lub gospodarstwa domowe nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb z powodu braku

² C.-W. SHYU, *A framework for 'right to energy' to meet UN SDG7: Policy implications to meet basic human energy needs, eradicate energy poverty, enhance energy justice, and uphold energy democracy*, «Energy Research & Social Science» 79/2021, s. 102-199.

³ Ł. TOPOLEWSKI, *Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in European Countries: Evidence from Dynamic Panel Data Analysis*, «Energies» 14/2021, s. 35-65; J. KRAFT, A. KRAFT, *Relationships between energy and GNP*, «The Journal of Energy and Development» 3/1978, s. 401-403.

⁴ J.C. NKOMO, *Energy Use, Poverty and Development in the SADC*, «Journal of Energy in Southern Africa» 18/2007, s. 10-17; A. GAYE, *Access to Energy and Human Development*, New York 2008; H.C. LEKANA, C.B. SERGES IKIEMI, *Effect of Energy Consumption on Human Development in the Countries of the Economic and Monetary Community of Central Africa (EMCCA)*, «Theoretical Economics Letters» 11.3/2021, s. 404-421.

dostępu do przystępnych cenowo, niezawodnych i bezpiecznych usług energetycznych⁵. Brak dostępu do energii, bez rozsądnych alternatyw, uniemożliwia realizację podstawowych funkcji życiowych, takich jak ogrzewanie, oświetlenie czy gotowanie, co dodatkowo podkreśla znaczenie tej kwestii w kontekście praw człowieka.

Powszechne prawo do energii nie zostało wyrażone wprost w żadnym ważkim akcie prawa międzynarodowego. Jedyną umową międzynarodową, która wyraźnie wspomina o energii, jest Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet. Konwencja stanowi, że kobiety powinny mieć odpowiednie warunki życia, w tym dostęp do elektryczności i wody⁶. Prawo to nie ma jednak charakteru powszechnego i ograniczone jest do jednej płci. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka stanowi jedynie o prawie człowieka do urzeczywistnienia – zgodnie z organizacją i zasobami każdego państwa – swych praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, niezbędnych do jego godności i swobodnego rozwoju, oraz o prawie każdego człowieka do poziomu życia zapewniającego zdrowie i dobrobyt jemu i jego rodzinie⁷. Podobne rozwiązania znajdziemy w innych aktach prawa międzynarodowego, które wskazują na prawo do odpowiednich warunków bytowych⁸.

Prawo do energii ma charakter prawa pochodnego, jako środka niezbędnego do ochrony naszych podstawowych praw, takich jak prawo do życia, mieszkania, prawo do opieki zdrowotnej i edukacji⁹. Jak wskazuje Rada Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych, realizacja prawa do życia nakłada na państwa obowiązek podjęcia odpowiednich działań w celu przeciwdziałania ogólnym warunkom społecznym, które

⁵ R. DAY, G. WALKER, N. SIMCOCK, *Conceptualising energy use and energy poverty using a capabilities framework*, «Energy Policy» 93/2016, s. 255-264.

⁶ Art. 14 Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet przyjętej 18 grudnia 1979 r. (Dz. U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71).

⁷ Art. 22 i 25 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 10 grudnia 1948 r. (A/RES/217(III)).

⁸ Podobnie Europejska Karta Społeczna sporządzona w Turynie dnia 18 października 1961 r. (Dz. U. z 1999 r. Nr 8, poz. 67); Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych, Ekonomicznych i Kulturalnych (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁹ L. LÖFQUIST, *Is there a universal human right to electricity?*, «The International Journal of Human Rights» 24.6/2020, s. 711-723.

uniemożliwiają jednostkom korzystanie z prawa do godnego życia. W szczególności, w razie potrzeby, państwa powinny podjąć kroki mające na celu zapewnienie niezwłocznego dostępu do podstawowych dóbr i usług, takich jak żywność, woda, schronienie, opieka zdrowotna, energia elektryczna oraz urządzenia sanitarne¹⁰. Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych ONZ podkreśla, że prawo do odpowiedniego mieszkania obejmuje wymóg, aby dom zapewniał udogodnienia niezbędne dla zdrowia, bezpieczeństwa, komfortu i odżywiania. Do tych udogodnień należą między innymi „zrównoważony dostęp do zasobów naturalnych i wspólnych, bezpieczna woda pitna, energia do gotowania, ogrzewania i oświetlenia, a także urządzenia sanitarne i pralnicze”¹¹. Organizacja Narodów Zjednoczonych podkreśla rolę państw w przeciwdziałaniu ubóstwu energetycznemu¹². Zapewnienie wszystkim dostępu do źródeł stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie znajduje również odzwierciedlenie w celu 7 Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030¹³.

W aktach konstytuujących regionalne systemy praw człowieka również możemy znaleźć podwaliny uznania prawa do energii. Afrykańska Komisja Praw Człowieka i Ludów¹⁴ uznała, że wyrażone w art. 16

¹⁰ Komentarz ogólny nr 36 Rady Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie prawa do życia w art. 6 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (2018) (CCPR/C/GC/36).

¹¹ Komentarz ogólny nr 4 Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych Organizacji Narodów Zjednoczonych w sprawie prawa do odpowiednich warunków mieszkaniowych w art. 11 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1991) (ST/HR(05)/H8/no.21).

¹² HRC, Report of the Rapporteur on Extreme Poverty: Mission to Spain (2020) A/HRC/44/40/ADD.2; <https://www.ohchr.org/en/documents/country-reports/ahr-c4440add2-visit-spain-report-special-rapporteur-extreme-poverty-and> [dostęp 1 października 2024 r.].

¹³ Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r., Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030, A/RES/70/1.

¹⁴ Free Legal Assistance Group and Ors v. Zaire (Communication No. 25/89, 47/90, 56/91, 100/93) [1995] ACHPR 9 (11 October 1995); <https://caselaw.ihrra.org/entity/s4i80a2g88ijcnz75yngynwmi?page=1&file=1530706502464klhyuqb15xtkui8mh7fn1m7vi.pdf> [dostęp 1 października 2024 r.].

Afrykańskiej Karty Praw Człowieka i Ludów¹⁵ prawo do korzystania z możliwie najlepszego stanu zdrowia fizycznego i psychicznego zobowiązuje państwa do zapewnienia obywatelom podstawowych usług, takich jak bezpieczna woda pitna i elektryczność. Artykuł 11 Protokołu z San Salvador¹⁶ w sprawie praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych Organizacji Państw Amerykańskich uznaje prawo człowieka do podstawowych usług, wśród których wymienić możemy dostęp do energii.

Prawodawstwo unijne bogate jest w odniesienia do prawa do energii. Unia Europejska dzięki silnej integracji oraz zbliżonemu wysokiemu poziomowi rozwoju społeczno-gospodarczego sprawniej realizuje rozmaite cele. Prawa podstawowe w prawie unijnym proklamowane są przede wszystkim przez Kartę praw podstawowych (dalej: Karta)¹⁷. Artykuł 36 Karty stanowi, że dostęp do usług świadczonych w ogólnym interesie gospodarczym wspiera spójność społeczną i terytorialną Unii. Wśród usług tych wymienić należy również energię¹⁸. Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej¹⁹ stanowi, że energetyka pełni istotną rolę w umożliwieniu obywatelom Unii, podmiotom gospodarczym, wspólnotom regionalnym i lokalnym pełne czerpanie korzyści z ustanowienia obszaru bez granic wewnętrznych. Celem jest zapewnienie bezpieczeństwa dostaw energii w Unii. Status prawa do energii w prawodawstwie unijnym uzupełnia

¹⁵ Karta Afrykańska Praw Człowieka i Ludów zawarta w Nairobi 28 czerwca 1981 r., United Nations – Treaty Series Vol. 1520, 1-26363.

¹⁶ Dodatkowy protokół do Amerykańskiej Konwencji Praw Człowieka w Obszarze Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych: „Protokół z San Salvador”: Podpisany w San Salvador, Salwador, 17 listopada 1988 r. na Osiemnastej Zwyczajnej Sesji Zgromadzenia Ogólnego (OEA/Ser.A/44).

¹⁷ Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326 z 26.10.2012 r., s. 391-407).

¹⁸ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/25/UE z 26 lutego 2014 r. w sprawie udzielania zamówień przez podmioty działające w sektorach gospodarki wodnej, energetyki, transportu i usług pocztowych, uchylająca dyrektywę 2004/17/WE (Dz. Urz. UE L 243 z 2014 r., s. 94).

¹⁹ Art. 170 i 194 ust. 1 lit. B Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016 r.).

dyrektywa w sprawie energii elektrycznej²⁰, której motyw 59 stanowi, że „usługi energetyczne mają fundamentalne znaczenie dla zapewnienia dobrobytu obywateli Unii”. Osiągnięcie sprawiedliwej, czystej transformacji energetycznej oraz przeciwdziałanie ubóstwu energetycznemu ma kluczowe znaczenie dla Europejskiego Zielonego Ładu²¹, który wyznacza cel osiągnięcia gospodarki neutralnej pod względem emisji dwutlenku węgla do 2050 r.

Prawo do energii ma zatem kluczowe znaczenie dla realizacji prawa do życia, prawa do zdrowia, prawa do mieszkania, bezpieczeństwa, komfortu i wyżywienia. Jego status potwierdzony jest w systemie prawa międzynarodowego jako środka niezbędnego do realizacji innych praw.

3. AKSJOLOGIA PRAWA DO ENERGII

Wypełnienie treścią prawa podmiotowego wymaga sięgnięcia do jakiegoś modelu jednostki. Jednostka bowiem otrzyma taki zakres wolności, uprawnień czy kompetencji, jaki w danym momencie świadomości prawnej będzie możliwy²². Analiza podstaw aksjologicznych prawa do energii pozwala na określenie ładunku wartości przemawiających za powszechnym uznaniem tego prawa i jego roli w aksjologii systemu praw człowieka.

Centralnym punktem systemów prawnych jest człowiek. Stanowi on w porządku prawnym swoistą autoteliczną wartość-cel, lub na gruncie filozofii moralności dobro, o które należy zabiegać, pielęgnować je i chronić²³. Każda norma prawna służy ochronie jakiejś wartości. Stąd

²⁰ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/944 z 5 czerwca 2019 r. w sprawie wspólnych zasad rynku wewnętrznego energii elektrycznej oraz zmieniająca dyrektywę 2012/27/UE (Dz. Urz. L 158 z 14.06.2019 r., s. 125-199).

²¹ Komunikat Komisji Europejskiej Zielony Ład, Bruksela, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, 52019DC0640.

²² R. PISZKO, *Pojęcie prawa podmiotowego*, [w:] *Prawo podmiotowe. Pojmowanie w naukach prawnych. Zbiór studiów*, red. J. CIAPAŁA, K. FLAGA-GIERUSZYŃSKA, Jarocin 2009, s. 19.

²³ G. SCELLE, *Manuelle de droit international public*, Paris 1948; A. KOCIOŁEK-PĘKSA, J. MENKES, *Aksjologia praw człowieka. O przesłankach i determinantach współczesnego dyskursu w filozofii prawa międzynarodowego*, «Zeszyty Naukowe SGSP» 66.1-2/2018, s. 123.

prawa i wolności ustanowione w systemie praw człowieka analizowane są z perspektywy antropocentrycznej – w kontekście służby człowiekowi. W takim właśnie aspekcie przeanalizować należy również prawo do energii – przez wskazywanie legitymizacji mocy obowiązującej normy prawnej przez uzasadnienie aksjologiczne albo odwoływanie się do dobra powszechnego²⁴.

Obecnie spostrzec można tendencję do odwrotu od czysto rynkowego podejścia do zaspokojenia potrzeb energetycznych odbiorców energii. Jak wykazałam w poprzednim punkcie, prawo do energii ma istotny wpływ w realizacji innych praw człowieka. Dostęp do energii determinuje możliwość pełnej samorealizacji jednostki oraz jej pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym. Te wartości stanowią fundament zarówno międzynarodowych aktów chroniących prawa człowieka, jak i współczesnych państw. Energia przestaje być jedynie towarem konsumpcyjnym, a staje się dobrem podstawowym. Dobra te to „rzeczy, których, jak się zakłada, pragnie każdy racjonalnie myślący człowiek”²⁵. Zapotrzebowanie na energię jest popytem pochodnym i ma znaczenie normatywne ze względu na to, do czego energia jest wykorzystywana²⁶. Zatem na poziomie dyskursywnym prawo do energii oparte będzie na jej kluczowym wpływie na realizację praw człowieka.

Ubóstwo energetyczne prowadzi do wykluczenia społecznego. Raz zapoczątkowana nierówność ma tendencję do pogłębiania się – powstaje swoiste błędne koło polegające na tym, że mniejsze możliwości dostępu do dóbr w jednej dziedzinie pociągają za sobą depryzację w innych sferach życia²⁷. Wykluczenie społeczne jako stawianie poza obrębem społeczeństwa jego określonych grup stanowi naruszenie godności i jako takie

²⁴ Z. ZIEMBIŃSKI, *Teoria prawa a filozofia prawa i jurysprudenceja ogólna*, [w:] *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej 11-12.06.1991 r. w Katowicach*, red. B. CZECH, Katowice 1992, s. 87-88.

²⁵ J. RAWLS, *A Theory of Justice*, Oxford 1971, s. 396.

²⁶ G. WALKER, *The Right to Energy: Meaning, Specification and the Politics of Definition*, «L'Europe en Formation» 4/2015, s. 26-38.

²⁷ T.F. PETTIGREW, M.C. TAYLOR, *Discrimination*, [w:] *Encyclopedia of Sociology*, red. E.F. BORGATTA, R.J.V. MONTGOMERY, New York 2000, s. 693-694.

wymaga interwencji właściwej dla ochrony praw człowieka²⁸. Warto zaznaczyć, że prawo to kształtuje się również w społecznej świadomości (czego wyrazem jest np. inicjatywa Karta praw energetycznych – Energy Bill of Rights²⁹ czy rozwój ruchu demokracji energetycznej³⁰).

Zaspokajanie lub ochrona pewnych interesów podmiotów uprawnionych jest konieczną i typową cechą praw podmiotowych, ale nie jest wyłącznie ich funkcją. Norma prawna wyznacza prawo podmiotowe, ale i zabezpiecza jego wykonanie, z reguły wyposażając je w cechę zaskarżalności i egzekwowalności, czyli tak zwana pełna ochrona. Gdy nie mamy możliwości wyegzekwowania przyznanych nam praw, to prawo to ma charakter martwy. We współczesnych systemach prawnych występuje dwuwarstwowe pojmowanie norm o prawach jednostki. Każdy przepis wyrażający konkretne prawo lub wolność musi być rozumiany zarówno jako prawo podmiotowe jednostki, jak i jako ogólny obowiązek realizacyjny spoczywający na władzy³¹.

Jak już wskazywano, prawo do energii stanowi istotny element realizacji praw człowieka związanych z ogólną poprawą warunków socjalno-bytowych. Nie ma znaczenia dla realizacji tych praw, czy źródło tej energii jest odnawialne czy nie. Jednakże aksjologia prawa do energii wchodzi w interakcję z aksjologią prawa ochrony środowiska³², które wzajemnie na siebie oddziałują i się uzupełniają. Wymiar aksjologii prawa do energii należy zatem rozpatrywać na trzech poziomach – jednostkowym i społecznym, ale również środowiskowym. Pod kątem

²⁸ J. BEHR, J. BLICHARZ, *Ochrona prawna przed wykluczeniem społecznym*, Wrocław 2018, s. 35-39; Deklaracja Wiedeńska i Program Działań, przyjęte 25 czerwca 1993 r. przez Światową Konferencję Praw Człowieka w Wiedniu, A/CONF.157/23; M. PIECHOWIAK, *Konstytucja wobec wykluczenia społecznego*, [w:] *Współczesne wyzwania wobec prawa człowieka w świetle polskiego prawa konstytucyjnego*, red. Z. KĘDZIA, A. ROST, Poznań 2009, s. 125-145.

²⁹ *Fuel Poverty Action*, <https://www.fuelpovertyaction.org.uk/energy-bill-of-rights-2/> [dostęp 1 października 2024 r.].

³⁰ M.J. BURKE, J.C. STEPHENS, *Energy democracy: Goals and policy instruments for sociotechnical transitions*, «Energy Research & Social Science» 33/2017, s. 35-48.

³¹ L. GARLICKI, *Prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2005, s. 109.

³² P. MILLER, *Axiology and Environmental Ethics*, «Business & Professional Ethics Journal» 19/2000, s. 65-77.

jednostkowym – jak służy człowiekowi, jakie prawa pozwala mu realizować. Pod kątem społecznym pozwala na realizację społecznego aspektu dostępu społeczeństw zorganizowanych w państwa do energii i możliwości ich rozwoju i transformacji. Pod kątem środowiskowym modyfikuje prawo do energii w kierunku zasad zrównoważonego rozwoju. Prawo do energii w tym kontekście przybierać będzie formę prawa do czystej energii – czy raczej prawa do energii jak najmniej szkodzącej środowisku, pozostającej w racjonalnej proporcji bilansu zysków i strat.

Dopiero takie pełne spojrzenie na podstawę aksjologiczną prawa do energii pozwala na pełne odczytanie jego treści, a także daje kierunek interpretacji tego prawa i jego relacji z innymi wartościami chronionymi w systemie prawa międzynarodowego.

4. KONCEPTUALIZACJA PRAWA DO ENERGII

Prawo podmiotowe dostępu do energii ma zatem silne uzasadnienie aksjologiczne, faktyczne i prawne w systemie praw człowieka. Prawo do energii nie jest celem, ale środkiem. Jego istota ogranicza się do zapewnienia realizacji innych praw, takich jak godność, prawo do edukacji, prawo do mieszkania itd. Jest to medium znaczące, kluczowe, jednak jego rola ma charakter służebny.

Przedstawiona analiza pozwala na uznanie powszechnego prawa do energii za obowiązujące w systemie prawa międzynarodowego na podstawie instrumentalnego wynikania norm. Prawo do energii jest niezbędne do realizacji innych praw; zatem występuje związek przy czynowy pomiędzy tymi prawami. Zgodnie z regułą instrumentalnego nakazu: państwo zobowiązane jest do podejmowania takich działań, które w adekwatny sposób do tego celu prowadzą, oraz zgodnie z regułą instrumentalnego zakazu – zakazane jest podejmowanie takich działań, które uniemożliwiają bądź utrudniają osiągnięcie tego celu³³. Pozwala to na stwierdzenie, że państwo jest, po pierwsze, zobligowane

³³ S. WRONKOWSKA, *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005, s. 95-96.

do stworzenia warunków umożliwiających korzystanie przez obywateli z energii (jak np. dostarczenie odpowiedniej infrastruktury), a po drugie, nie może dostępu do energii ograniczać w sposób dowolny. Elementami prawa do energii będzie: prawo dostępu do energii, prawo do czystej energii, prawo do przystępnej cenowo energii, prawo do udziału w kształtowaniu polityki energetycznej.

Prawo to obowiązuje zatem w sposób dorozumiany. Brak ustalenia przez społeczność międzynarodową treści prawa do energii przekłada się na trudności realizacyjne. Zastosowanie reguł wnioskowania instrumentalnego pozwala oczywiście na zakreslenie ogólnych zasad związanych z realizacją tego prawa. Głównym mankamentem jest jednak brak precyzyjnie określonego zakresu obowiązków pozytywnych państwa, a co za tym idzie, trudności w realizacji praw podmiotowych obywateli. Ze względu na znaczne zróżnicowanie poziomu rozwoju technologicznego oraz ekonomicznego poszczególnych państw i regionów trudno jest określić wspólne standardy dotyczące obowiązków państw i warunków udostępnienia energii na poziomie międzynarodowym. Wpływa na to wiele czynników, począwszy od rozwoju gospodarczego, poprzez kierunek realizacji polityki energetyczno-klimatycznej, a skończywszy na czynnikach kulturowych³⁴. Problem ubóstwa energetycznego istnieje praktycznie w każdym kraju, w tym także w krajach rozwiniętych. Jednak inaczej prawo do energii kształtować się będzie w krajach Globalnego Południa, w których to problemem jest często w ogóle dostęp do jakiegokolwiek energii i bezpieczeństwo dostaw³⁵. Inne wymagania stawiać będziemy przed regionami Globalnej Północy; tam pod uwagę będzie brana w większym stopniu „czystość” tej energii³⁶.

³⁴ B. TUNDYS, A. BRETYN, M. URBANIAK, *Energy Poverty and Sustainable Economic Development: An Exploration of Correlations and Interdependencies in European Countries*, «Energies» 14/2021, s. 7640.

³⁵ A.C. SADATH, R. ACHARYA, *Assessing the extent and intensity of energy poverty using Multidimensional Energy Poverty Index: Empirical evidence from households in India*, «Energy Policy» 102/2017, s. 540-550.

³⁶ D. CHARLIER, S. KAHOUli, *From Residential Energy Demand to Fuel Poverty: Income-induced Non-linearities in the Reactions of Households to Energy Price Fluctuations*, «The Energy Journal» 40/2019, s. 101-138.

Znaczenie energii w zaspokajaniu swoich podstawowych potrzeb ma tak duże znaczenie, że nie należy go traktować wyłącznie jako towaru rynkowego. Państwo i inne podmioty zaangażowane w dostarczanie energii mają zatem obowiązki wykraczające poza normalne (nierówne) relacje rynkowe³⁷. Jakie standardy należy zatem przyjąć w określeniu obowiązków państw w zakresie realizacji prawa do energii? Jeżeli obywatelowi zapewniona będzie energia, która generuje zanieczyszczenie środowiska lub też jest w niewystarczającej ilości, to czy to prawo będzie w stosunku do niego spełnione.

Część z praw człowieka ma charakter stopniowalny w ocenie ich realizacji. W określeniu granicy pozytywnych obowiązków państwa posłużyć się można wytycznymi w zakresie realizacji podobnych praw. I tak Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych³⁸ stanowi, że państwa mają obowiązek podejmować odpowiednie kroki, wykorzystując maksymalnie dostępne środki, w celu stopniowego osiągnięcia pełnej realizacji praw w nim ustanowionych. Zobowiązania wynikające dla państw są zatem zobowiązaniami do podjęcia starań w kierunku ich możliwie pełnej realizacji. Stopień realizacji może być zmienny, zależy od poziomu rozwoju gospodarczego i społecznego, tradycji konstytucyjnej oraz polityki danego państwa. Prawo do energii nie zostało co prawda wyrażone w Pakcie. Jednakże jego natura przemawia za uznaniem sposobu realizacji na zasadzie analogii z przedstawionymi normami.

Przykłady pozytywnych obowiązków prawa do energii wykreowane zostały na gruncie prawa unijnego³⁹. Opierają się na dwóch uprawnien-

³⁷ G. WALKIER, *The Right to Energy: Meaning, Specification and the Politics of Definition*, «L'Europe en Formation» 378.4/2015, s. 26-38.

³⁸ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (ICESCR) jest wielostronnym traktatem przyjętym przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych (ZO) 16 grudnia 1966 r. za pośrednictwem rezolucji ZO 2200A (XXI), która weszła w życie 3 stycznia 1976 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

³⁹ W kierunku Europejskiej karty praw odbiorców energii Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 19 czerwca 2008 r. w sprawie Europejskiej karty praw odbiorców energii (2008/2006(INI)) (Dz. Urz. UE C 286E z 27.11.2009 r.); Rezolucja Parlamentu Europejskiego z 26 maja 2016 r. w sprawie stworzenia nowego ładu dla odbiorców

niach związanych z dostępem do sieci przesyłowych i dystrybucyjnych oraz taryf i cen. Wskazać można wiele uprawnień, w tym: europejscy odbiorcy energii elektrycznej i gazu są uprawnieni do przyłączenia do sieci i otrzymywania dostaw energii elektrycznej i gazu; taryfy i ceny powinny być rozsądne, przejrzyste, niedyskryminujące i łatwo porównywalne; dostęp do energii powinien być stabilny i pewny; informacje na temat praw konsumentów powinny być dostępne, jasne i zrozumiałe; państwa zobowiązane są do prowadzenia statystyk dotyczących gospodarstw domowych dotkniętych ubóstwem energetycznym; kiedy konsumenci zalegają z płatnościami, odłączenie od sieci powinno być traktowane wyłącznie jako rozwiązanie ostateczne, zwłaszcza w odniesieniu do konsumentów znajdujących się w trudnej sytuacji i do okresów świątecznych.

Zauważyć można również ewolucję w kwestii odłączeń od energii między innymi przez zmianę w świadomości społecznej na temat posiadanych praw. W prawodawstwie państw Unii Europejskiej dopuszcza się odłączenie dostępu do energii jako środek ostateczny, szczególnie w odniesieniu do konsumentów zalegających z płatnościami. Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy Republiki Południowej Afryki, prawo do energii nie obejmuje prawa do bezpłatnej energii i może zostać ona odłączona, jeżeli nie uiszczono odpowiedniej zapłaty⁴⁰. Model ten jest obecnie dominujący na świecie i do tej pory nie budził większych kontrowersji.

energii (2015/2323(INI)) (Dz. Urz. C 76 z 28.2.2018 r., s. 86–92); Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Stworzenie nowego ładu dla odbiorców energii, COM/2015/0339 final; rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1999 z 11 grudnia 2018 r. w sprawie zarządzania unią energetyczną i działaniami w dziedzinie klimatu, zmiany rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 663/2009 i (WE) nr 715/2009, dyrektyw Parlamentu Europejskiego i Rady 94/22/WE, 98/70/WE, 2009/31/WE, 2009/73/WE, 2010/31/UE, 2012/27/UE i 2013/30/UE, dyrektyw Rady 2009/119/WE i (UE) 2015/652 oraz uchylenia rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 525/2013 (Dz. Urz. UE L 328 z 21.12.2018 r.).

⁴⁰ Sąd Najwyższy Południowego Gauteng, *Deidre Leanda Darries, Occupiers of Ennerdale Mansions, Stand 158 Percy Street, Ennerdale v. City of Johannesburg, City Power (Pty) Ltd, Member of the Executive Council for Local Government, Gauteng, Thomas Nel*, sprawa nr 08/22689.

Obecnie jednak pojawiają się głosy, że odłączenie od energii może stanowić naruszenie praw człowieka. Kataloński „Sojusz przeciwko ubóstwu energetycznemu” (hiszp. Aliança contra la Pobresa Energètica) lobbjuje za wprowadzeniem ogólnego zakazu odłączania energii⁴¹. Zmianę podejścia widać również w opiniach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych wyraził zaniepokojenie wpływem kosztów energii na budżety gospodarstw domowych, zwłaszcza gospodarstw domowych o niskich dochodach, oraz o praktyce odcinania gazu i prądu za niepłacenie rachunków. Państwu zaleca się podjęcie działań niezbędnych do zapewnienia minimalnych dostaw energii⁴². Oczywiście jest, że mogą wystąpić różnorodne przeszkody uniemożliwiające pełne zagwarantowanie prawa do energii – czy to z powodu ograniczeń technicznych, czy też konieczności uwzględnienia innych istotnych praw i wolności chronionych konstytucyjnie, w tym interesów przedsiębiorstw energetycznych. Dlatego wydaje się, że prawo do energii, jako element systemu prawnego, powinno funkcjonować raczej jako norma określająca warunki dostępności energii, z jasno określonymi wyjątkami przewidzianymi w przepisach, niż jako zasada wymagająca maksymalnej realizacji w każdych okolicznościach⁴³. Aktywność państwa w realizacji prawa do energii może polegać również na systemie doradztwa w zakresie optymalizacji rachunków, audytów społeczno-energetycznych oraz instalacji zestawów produktów i narzędzi podnoszących efektywność energetyczną⁴⁴.

Mimo że prawo do energii funkcjonuje w międzynarodowym systemie prawnym w sposób dorozumiany, należy rozważyć jego proklamację jako autonomicznego prawa oraz bezpośrednie wprowadzenie

⁴¹ M. GUITERAS, *Alliance against Energy Poverty, Cataluña*, <https://www.tni.org/en/article/alliance-against-energy-poverty-cataluna> [dostęp 1 października 2024 r.].

⁴² UN CESCR, *Concluding Observations Belgium (2020)* E/C.12/BEL/CO/5, UN CESCR, *Concluding Observations: Germany (2018)* E/C.12/DEU/CO/6, <https://www.ohchr.org/en/documents/concluding-observations/ec12belco5-committee-economic-social-and-cultural-rights> [dostęp 1 października 2024 r.].

⁴³ M. MARZĄŁEK, *Prawo do energii*, «Państwo i Prawo» 11/2017, s. 70-84.

⁴⁴ B. COSTA RUIZ, A. ZEA, J. VALLS, N. GARCIA-LEPETIT, P. JORDÁ, *Valencia and the Right to Energy approach*, «European Journal of Public Health» 34.3./2024.

do traktatów międzynarodowych. Taki krok miałby istotny wpływ na politykę państw i regionów, mobilizując je do intensyfikacji badań nad czystą i dostępną energią. W kontekście prawa międzynarodowego proklamacja tego prawa pełniłaby trzy kluczowe funkcje⁴⁵: polityczną – jako narzędzie promujące różne aspekty sprawiedliwości energetycznej; prawną – umożliwiając obywatelom i społecznościom dochodzenie swoich praw przed sądami międzynarodowymi, co mogłoby prowadzić do systemowych zmian w sektorze energetycznym; oraz analityczną – zwiększając nacisk na monitorowanie i przegląd kwestii praw człowieka w związku z systemami energetycznymi. Wprowadzenie autonomicznego prawa do energii do porządku prawa międzynarodowego stanowiłoby wyraz społecznego odczucia istotności tego prawa, wpisywać się będzie w rolę integracyjną prawa międzynarodowego i będzie sposobem na odzwierciedlenie akceptowanego społecznie systemu wartości w systemie prawnym.

5. PODSUMOWANIE

Prawo do energii ma silne uzasadnienie aksjologiczne w systemie praw człowieka jako prawo podmiotowe jednostki. Aksjologia prawa do energii wchodzi w interakcję z aksjologią prawa ochrony środowiska, modyfikując treść prawa do energii zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju. Badania dogmatyczne i komparatystyczne aktów prawa międzynarodowego wskazały, że w systemie praw człowieka występują normy pozwalające na uznanie prawa do energii na zasadzie instrumentalnego wynikania norm.

Dostęp do energii jest prawem człowieka i warunkiem wstępnym równych szans i udziału we wszystkich sferach życia, w tym realizacji innych praw i wolności mających rangę praw podstawowych. Interpretacja norm prawnocząłowieczych uprawnia do żądania dostępnej

⁴⁵ M. WEWERINKE-SINGH, *A human rights approach to energy: Realizing the rights of billions within ecological limits*, *The Review of European, «Comparative & International Environmental Law»* 31.1./2021, s. 16-26.

i przystępnej cenowo energii jako niezbędnej do prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie i realizowania praw człowieka. Konieczna jest aktywna rola państwa w zapewnieniu dostępu do tego dobra podstawowego. Prawo do energii jest obecnie głównym narzędziem realizacji takich praw, jak prawa do życia, prawa do zdrowia, prawo do mieszkania, bezpieczeństwa, odpowiedniego standardu życia i prawa do rozwoju oraz godności, które to gwarantowane są powszechnie na poziomie międzynarodowym. Prawo to ma charakter służebny wobec tych praw.

Prawo dostępu do energii jest w rzeczywistości przyznane w sposób dorozumiany przez międzynarodowe traktaty. Nie jest konieczne wprowadzenie prawa do energii do porządku międzynarodowego z punktu widzenia uznania prawa. Adaptowanie praw człowieka do zmieniających się stosunków społeczno-gospodarczych jest naturalną konsekwencją jej otwartej struktury. Jednak wprowadzenie autonomicznego prawa do energii do systemu prawa międzynarodowego pełni inne istotne funkcje: polityczne, prawne i analityczne, które zostały wskazane w opracowaniu. Znaczne zakorzenienie energii we współczesnym życiu determinuje konieczność uregulowania jego statusu, by zapewnić obywatelom realną możliwość korzystania z niego.

Aby modele teoretyczne miały praktyczne zastosowanie, należy wprowadzić wyraźne prawa, których mogą domagać się obywatele, skorelowanych z obowiązkami nałożonymi na państwa. Ze względu na znaczne zróżnicowanie poziomu rozwoju technologicznego oraz ekonomicznego efektywnym sposobem do osiągnięcia pożądanego poziomu dostępu do energii są gwarancje na poziomie regionalnym.

AKSJOLOGICZNE I PRAWNE PODSTAWY PRAWA DO ENERGII W SYSTEMIE PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

Streszczenie

Celem badawczym artykułu jest określenie statusu prawa do energii w systemie prawa międzynarodowego. Rezultatem badań jest określenie, czy prawo do energii jest elementem systemu ochrony praw człowieka, jaka jest treść tego nowego prawa i jakie są granice jego realizacji. Badanie daje odpowiedź również na pytanie, czy prawo do energii wymaga autonomicznego uznania. W opracowaniu dokonano kompleksowej analizy interferencji prawa do energii na prawa człowieka

w wymiarze faktycznym, prawnym i aksjologicznym. Metodami badawczymi wykorzystanymi w pracy są metoda komparatystyczna oraz dogmatyczno-prawna.

THE RIGHT TO ENERGY IN THE INTERNATIONAL LEGAL SYSTEM

Summary

The aim of this article was to determine the status of the right to energy in the system of international law. Its target was to establish whether the right to energy is part of the system of protection afforded to human rights, and to define the content of this new right and the limits of its implementation. This study also gives an answer to the question whether the right to energy requires autonomous recognition. This paper provides a comprehensive analysis of the interference the right to energy has on human rights in factual, legal and axiological terms. The research methods used in the study were the comparative method and the dogmatic legal method.

Słowa kluczowe: prawo do energii; energia odnawialna; prawa człowieka; prawo międzynarodowe; ubóstwo energetyczne.

Keywords: right to energy; renewable energy; human rights; international law; energy poverty.

Literatura

- BEHR J., Blicharz J., *Ochrona prawna przed wykluczeniem społecznym*, Wrocław 2018.
- BURKE M.J., STEPHENS J.C., *Energy democracy: Goals and policy instruments for sociotechnical transitions*, «Energy Research & Social Science» 33/2017, s. 35-48.
- CHARLIER D., KAHOU LI S., *From Residential Energy Demand to Fuel Poverty: Income-induced Non-linearities in the Reactions of Households to Energy Price Fluctuations*, «The Energy Journal» 40/2019, s. 101-138.
- COSTA RUIZ B., ZEA A., VALLS J., GARCIA-LEPETIT N., JORDÁ P., *Valencia and the Right to Energy approach*, «European Journal of Public Health» 34.3/2024.
- DAY R., WALKER G., SIMCOCK N., *Conceptualising energy use and energy poverty using a capabilities framework*, «Energy Policy» 93/2016, s. 255-264.
- GARLICKI L., *Prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, Warszawa 2005.
- GAYE A., *Access to Energy and Human Development*, New York 2008.
- KOCIOŁEK-PĘKSA A., MENKES J., *Aksjologia praw człowieka. O przesłankach i determinantach współczesnego dyskursu w filozofii prawa międzynarodowego*, «Zeszyty Naukowe SGSP» 66.1-2/2018, s. 119-134.
- KRAFT J., KRAFT A., *Relationships between energy and GNP*, «The Journal of Energy and Development» 3/1978, s. 401-403.

- LEKANA H.C., SERGES IKIEMI C.B., *Effect of Energy Consumption on Human Development in the Countries of the Economic and Monetary Community of Central Africa (EMCCA)*, «Theoretical Economics Letters» 11.3/2021, s. 404-421.
- LÖFQUIST L., *Is there a universal human right to electricity?*, «The International Journal of Human Rights» 24.6/2020, s. 711-723.
- MARSZAŁEK M., *Prawo do energii*, «Państwo i Prawo» 11/2017, s. 70-84.
- MILLER P., *Axiology and Environmental Ethics*, «Business & Professional Ethics Journal» 19/2000, s. 65-77.
- NKOMO J.C., *Energy Use, Poverty and Development in the SADC*, «Journal of Energy in Southern Africa» 18/2007, s. 10-17.
- PETTIGREW T.F., TAYLOR M.C., *Discrimination*, [w:] *Encyclopedia of Sociology*, red. E.F. BORGATTA, R.J.V. MONTGOMERY, New York 2000, s. 693-694.
- PIECHOWIAK M., *Konstytucja wobec wykluczenia społecznego*, [w:] *Współczesne wyzwania wobec prawa człowieka w świetle polskiego prawa konstytucyjnego*, red. Z. KĘDZIA, A. ROST, Poznań 2009, s. 125-145.
- PISZKO R., *Pojęcie prawa podmiotowego*, [w:] *Prawo podmiotowe. Pojmowanie w naukach prawnych. Zbiór studiów*, red. J. CIAPAŁA, K. FLAGA-GIERUSZYŃSKA, Jarocin 2009, s. 19.
- RAWLS J., *A Theory of Justice*, Oxford 1971.
- SADATH A.C., ACHARAYA R., *Assessing the extent and intensity of energy poverty using Multidimensional Energy Poverty Index: Empirical evidence from households in India*, «Energy Policy» 102/2017, s. 540-550.
- SCELLE G., *Manuelle de droit international public*, Paris 1948.
- SHYU C.-W., *A framework for 'right to energy' to meet UN SDG7: Policy implications to meet basic human energy needs, eradicate energy poverty, enhance energy justice, and uphold energy democracy*, «Energy Research & Social Science» 79/2021, s. 102-199.
- TOPOLEWSKI Ł., *Relationship between Energy Consumption and Economic Growth in European Countries: Evidence from Dynamic Panel Data Analysis*, «Energies» 14/2021, s. 35-65.
- TUNDYS B., BRETYN A., URBANIAK M., *Energy Poverty and Sustainable Economic Development: An Exploration of Correlations and Interdependencies in European Countries*, «Energies» 14/2021, s. 1-25.
- WALKER G., *The Right to Energy: Meaning, Specification and the Politics of Definition*, «L'Europe en Formation» 4/2015, s. 26-38.
- WEWERINKE-SINGH M., *A human rights approach to energy: Realizing the rights of billions within ecological limits*, *The Review of European, Comparative & International Environmental Law*» 31.1/2021, s. 16-26.
- WRONKOWSKA S., *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa*, Poznań 2005.
- ZIEMBIŃSKI Z., *Teoria prawa a filozofia prawa i jurysprudencja ogólna*, [w:] *Filozofia prawa a tworzenie i stosowanie prawa. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej zorganizowanej 11-12.06.1991 r. w Katowicach*, red. B. CZECH, Katowice 1992, s. 87-88.